

आंबेडकरवादी कवयित्रींच्या कवितेची प्रेरणा

राकेश चंद्रभान लोहकरे

सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी विभाग

सरस्वती महिला महाविद्यालय, सावनेर

७२४९६३८६९४

rakeshclohakare@gmail.com

“त्या अंधांच्या प्रदेशात
सूर्योदय घेऊन मी जात आहे
केविलवाणे सूर्यास्त वळणावळणांवर
खाली मान घालून उभे आहेत
शरणागतासारखे!”^१

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या अखंड परिश्रमाचा, ज्ञानाचा, विचारांचा आणि सम्यक नीतीची ही फलश्रुती आहे की, आधुनिक भारतात स्त्रियांना आपले हक्क, अधिकार, समान न्याय, समान वागणूक मिळाली. डॉ. आंबेडकर यांच्यावर बुद्ध, कबीर आणि महात्मा फुले यांच्या विचारांचा पगडा होता. या महान विचारांमुळेच दीन, दुबळी, दलित, दुःखाने पिडलेल्या स्त्रीला बघून बाबासाहेबांचे मन कळवळून जात होते. बाबासाहेबांनी स्त्री ही कोणत्याही धर्माची, जातीची असा भेदभाव न करता त्यांच्यामध्ये आत्मभान, स्वाभिमान जागृत झाला पाहिजे याकरिता प्रयत्न केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रियांचे प्रश्न सामाजिक पुनर्रचनेसाठी आवश्यक समजून उचलून धरले. महाडच्या चवदार तळ्याच्या सत्याग्रहाच्या वेळी जमलेल्या स्त्रीवर्गाला उद्देशून ते म्हणाले होते, “स्त्रियांनी मुलांना शिक्षण देण्याचा आग्रह धरावा. ज्ञान आणि विद्या ही काही पुरुषांची मक्तेदारी नाही. ते स्त्रियांनाही आवश्यक आहे. गरीब स्त्रियांनी नीटनेटके आणि स्वच्छ राहावे, तुमच्या गुलामगिरीचे प्रदर्शन करणाऱ्या दागिन्याला फेकून द्या. स्त्रियांनी निर्भयतेने जगण्यास शिकले पाहिजे.” बाबासाहेबांनी केलेल्या या आवाहनाचा स्त्रियांवर फार सकारात्मक परिणाम झाला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राज्यघटनेच्या माध्यमातून स्त्रियांना जे अधिकार दिलेत त्यामुळेच विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्त्रियांच्या वेगवेगळ्या चळवळी उभ्या राहिल्या. विविध क्षेत्रात स्त्रियांनी प्राविण्य मिळविले आणि समाजजीवनाच्या मध्यस्रोतात येण्याची धडपड सुरू झाली. स्त्रियांनी आपले दुःख, वेदना, विद्रोह, नकार साहित्यामधून मांडण्यास सुरुवात केली. यामध्ये स्त्रियांच्या अत्यंत जवळचा आणि उत्स्फूर्त असा साहित्यप्रकार म्हणजे कविता. आंबेडकरवादी जाणिवेतून कवयित्रींच्या कवितांचे शब्द कागदावर उमटायला लागलेत.

“डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय संविधानात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या त्रिसूत्रांचा व अन्य मानवकेंद्री तत्त्वज्ञानाचा समन्वय साधून भारत देशाला सर्वोत्कृष्ट संविधान देताना बुद्धांच्या तत्त्वज्ञानाशी नाळ जोडली.”^२ तथागत बुद्धांच्या विचारांशी साधर्म्य भूमिका डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांची होती. तथागतांनी सर्वात आधी स्त्रियांना समानतेचा अधिकार दिला. स्वातंत्र्य, समता यावरती स्त्रियांचासुद्धा अधिकार आहे हे त्यांनी आपल्या वाणीतून, कृतीतून आणि आचरणातून दाखविले. कुठलाही भेदभाव न करता, समाजाच्या सर्व स्तरातील महिलांसाठी त्यांनी बौद्ध धम्माचे दरवाजे उघडले. राजपरिवारातील महिलांपासून ते

दीन—दुःखी कुटुंबातील महिलांनी संघात प्रवेश घेतला होता. त्या सर्व सामाजिक विषमतांचा त्याग करून एकाच पवित्र उद्देशाने प्रेरित होऊन संघाच्या सदस्या (भिक्षूणी) बनल्या होत्या. भिक्षूणीसंघाचे संघटनसुद्धा बरेचसे भिक्षूसंघाच्या आधारावरच झाले आहे. सर्वांचा उद्देश हा परमशांतीची प्राप्ती होता. अर्हत्वाच्या प्राप्तीनंतर निर्वाणाच्या परमशांतीच्या अनुभूतीमध्ये त्या सर्व एकाच स्वरात गातात— “सीतिभूतम्हि निब्बुता” म्हणजे शीतिभूत झालेली आहे, उपशांत झालेली आहे. अशा या परमपद प्राप्त विद्वान स्त्रियांनी (भिक्षूणी) त्यांच्या आध्यात्मिक जीवनाच्या व्यतिरिक्त कौटुंबिक आणि सामाजिक जीवन, सांसारिक वैभव आणि निसर्गाचा आपल्या रचलेल्या गाथांमध्ये उद्गार केला आहे. पाली भाषेतील या गाथा काव्यस्वरूपात असून त्यांत उत्कट भावनांचा परिपोष आढळतो. या विद्वान व ज्ञानी स्त्रियांनी म्हणजे थेरींनी लिहिलेल्या गाथांना ‘थेरीगाथा’ असे म्हणतात. “थेरींनी गाथांमधून व्यक्त केलेला जीवनानुभव अतिशय उद्बोधक व प्रेरक असून या गाथांमधून तत्त्वज्ञानाची मांडणी केलेली प्रत्ययास येते. थेरीगाथांचा, त्यांच्या निर्मितकाळाचा विचार करता थेरी जगातील आद्य कवयित्री आहेत. पद्यरचनेतून आत्मकथन मांडणाऱ्या त्या आद्य स्त्रियादेखील आहेत. इतर साहित्याच्या तुलनेत थेरीगाथांत मानवी सौंदर्य, गहनता व विविधता आढळते. येथे स्वातंत्र्याचा उद्घोष आहे. मुक्तीचा स्वर व सूर आहे. थेरीगाथांमधून भिक्षुणी या आत्मवाद व ईश्वरवाद नाकारणाऱ्या आहेत, हे प्रत्ययास येते. एकूणच थेरीगाथा स्त्रीजीवनातील अभिव्यक्तीचा आद्य व उत्कट आविष्कार आहे.”^३ बुद्धविचारांचा हा समृद्ध वारसा डॉ. आंबेडकरांनी रुजविला, वाढविला.

बुद्धविचारांसोबतच महात्मा जोतिबा फुले आणि क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले यांचा विचारसुद्धा आंबेडकरवादामध्ये दिसतात. महात्मा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्रियांच्या नवजीवन बांधणीचा प्रयोग केला. त्यांचे लग्न झाले त्यावेळेस सावित्रीबाई शिक्षित नव्हत्या. पण, लग्नानंतर महात्मा फुले यांनी जुन्या चालिरीतींचा आणि समाजाच्या भीतीचा विचार न करता सावित्रीबाईंना लिहावाचावयास शिकविले. समाजाच्या प्रखर विरोधानंतरही सावित्रीबाईंनी आपले शिक्षण पूर्ण केले. सावित्रीबाईंना शिक्षणाचे महत्त्व कळले. त्या म्हणतात—

विद्या हे धन आहे रे। श्रेष्ठ साऱ्या धनाहून

तिचा साठा जयापाशी। ज्ञानी तो मानती जन।।

महात्मा फुले यांनी सावित्रीबाईंच्या सहाय्याने मुलींची पहिली शाळा काढली. या शाळेमध्ये सर्व जातीधर्माच्या मुलींना प्रवेश दिला जात होता. अस्पृश्य समाजातील मुलींची संख्या यात लक्षणीय होती. शाळेमध्ये जाताना सावित्रीबाईंवर शेण, दगड, कचरा फेकण्यात येत असे, त्यांना शिवीगाळ केली जात असे. तरीदेखील त्या त्यांच्या निश्चयापासून डगमगल्या नाही, ध्येयापासून परावृत्त झाल्या नाहीत. आत्मविश्वासाने आलेल्या प्रत्येक प्रसंगाचा त्यांनी सामना केला आणि स्त्रीशिक्षणाची जाज्वल्य ज्योत आपल्या मनात तेवत ठेवली.

जैसा भोजन खाइए, तैसा ही मन होय,

जैसा पानी पीजिए, तैसी वाणी होय।

संत कबीराच्या या वचनाप्रमाणे डॉ. आंबेडकरांनी तथागत बुद्ध, महात्मा जोतिबा फुले, क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे आचार आणि विचार आत्मसात करून स्त्रियांना सामाजिक, आर्थिक, राजकीय हक्क मिळण्याकरिता प्रयत्न केले. त्यांना शिक्षण मिळावे, परंपरागत रूढी, प्रथा—परंपरांतून त्यांची मुक्तता व्हावी याकरिता झटले.

आजच्या आधुनिक स्त्रियांमध्ये जो स्वाभिमान, आत्मभान जागृत झाला आहे त्याचा पाया आणि विकास तथागत गौतम बुद्धांनी केला. त्यांनी आपल्या धम्मामध्ये स्त्री-पुरुष समानता मानून स्त्रियांना अर्हतपद प्राप्तीचा अधिकार दिला. बुद्धकाळातील थेरीगाथांचा विचार करता थेरी जगातील आद्य कवयित्री आहेत. महात्मा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्री शिक्षणाकरिता पुढाकार घेतला. स्त्री शिक्षण हे कुटुंबाच्या उद्धाराकरिता, समाजाच्या विकासाकरिता आवश्यक आहे या विचारानेच त्यांनी कार्य केले. आंबेडकरवादी कवयित्रींना बुद्ध, फुले, आंबेडकर यांच्या शब्दांचा आधार आहे. त्यांनी दाखविलेला चैतन्याचा, समृद्धीचा, विकासाचा, उद्धाराचा मार्ग या कवयित्रींनी स्वीकारला आहे. त्यांच्या जीवन जाणिवा आणि नैतिक आधारामुळे आंबेडकरवादी कवयित्री आपल्या भावना सहजतेने व्यक्त करत आहेत. हाच आंबेडकरवाद साहित्यामध्ये कवयित्रींच्या कवितेची प्रेरणा बनला आहे.

संदर्भ सूची :-

१. फिर्याद, हिरा बनसोडे, समाज प्रबोधन संस्था, पुणे, मार्च १९८४, पृ. ३१.
२. थेरीगाथा— स्त्रीमुक्ती, समाज आणि तत्त्वज्ञान, सुनील हेतेकर, सुगावा प्रकाशन, पुणे, पृ. ३०.
३. तत्रैव, मनोगत.